

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ "СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга Социология

Том 104

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA "ST. KLIMENT OHRIDSKI"

FACULTE DE PHILOSOPHIE

Livre Sociologie

Tome 104

**РОЛЯТА НА ПУБЛИЧНОСТТА ПРИ ДЕФИНИРАНЕТО НА МОДЕЛА НА
ДЕЛИБЕРАТИВНАТА ДЕМОКРАЦИЯ (ОПИТ ВЪРХУ ФИЛОСОФИЯТА НА ЮРГЕН ХАБЕРМАС)
НИКОЛА АТАНАСОВ**

Nikola Atanasov. THE ROLE OF THE PUBLIC SPHERE IN DEFINING THE MODEL OF DELIBERATIVE DEMOCRACY (AN ESSAY ON THE PHILOSOPHY OF JÜRGEN HABERMAS)

This article attempts to clarify the relationship between the concepts of public sphere and deliberative democracy as they are represented in the political theory of Jürgen Habermas. The aim is to explain the role of the political public sphere in the definition and justification of the procedural model of deliberative politics. The article is divided into an introduction, two main parts (focusing accordingly on *The Structural Transformation of the Public Sphere* and on *Between Facts and Norms*) and conclusion.

In dealing with *The Structural Transformation* the focus is on the early interest of Habermas in democratic institutions and practices, which is caused by his discontent with liberal model of public sphere. In this book Habermas is interested in the historical forms of public sphere and its institutions as it can be considered as the beginning or the historical precedent of the ideal of democratic politics. Bourgeois public sphere is represented as having normative potential, which can be used to criticize contemporary democratic ideas and practices. This potential is connected with the idea of discursive process of opinion and will-formation, which is guided by the principles of public sphere. Another important line in this part is the attempt to prove that *The Structural Transformation* contains ideas and problems that motivate later researches of Habermas. The idea of public use of reason and the faith in possibility for rational organisation of society are lasting thread, running through the various research projects of Habermas.

The second part of the article deals with relations between deliberative democracy and the public sphere, represented in *Between Facts and Norms*. Habermas constructs his procedural model of deliberative politics as a third way between two influential conceptions: classical liberalism and civic republicanism. He examines these traditions from critical perspective and

the comparative analysis goes through many key concepts such as popular sovereignty and human rights. The elements of liberalism and republicanism that Habermas accepts are integrated into the scheme of basic rights and in the ideal deliberative procedure for decision-making. In general it can be said that Habermas needs the public sphere to solve the problem with the legitimacy of legal norms by linking it with the discursive nature of communication in the formal and informal public sphere. On the other hand, the public sphere is used as an argument for justification of the empirical plausibility of the normative model of deliberative democracy.

Настоящата студия предлага опит за изясняване на отношенията между понятията „публична сфера“ и „делиберативна демокрация“ така, както са представени в политическата теория на Юрген Хабермас. Основният въпрос, който ме интересува, е каква е ролята на политически функциониращата публична сфера при дефинирането и обосноваването на процедурния модел на делиберативната политика. Целта на тази работа е да бъде открито значението на понятието за публичност, разработено в една ранна работа на Хабермас, което стандартно остава встрани от съвременния политико-философски и социалнотеоретичен дебат, но според предложената тук теза е централно за разбирането на Хабермасовата концепция за делиберативна демокрация.

В съвременната политическа теория интересът към делиберативната демокрация, като форма на колективно взимане на политически решения чрез дискусия между свободни и равни граждани, фигурира поне от 80-те години на ХХ в. и се утвърждава като основна теоретична перспектива от 90-те години насам. Различните съвременни визии за делиберативната теория и практика не са създадени „от нищото“, а се опират на дългата интелектуална традиция на демокрацията. Ето защо редица изследователи твърдят, че делиберативната демокрация и начините за нейното практическо осъществяване са толкова стари, колкото и самата идея (и практика) за демокрация. В този смисъл, твърди Йон Елстер, е по-правилно да се говори за възраждане и развитие, а не за нововъведение.

Според Джон Дризек, който е един от основните защитници на модела, около 1990г. в теорията на демокрацията се приема определен „делиберативен обрат“ (Dryzek 2000: 2).¹ Основна идея в този обрат е, че същността на демократичната легитимност става правото

¹ Основни автори и текстове, защитаващи делиберативната парадигма са: Bessette, J. *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government*, 1980; Cohen, J. *Deliberation and democratic legitimacy*, 1989; Habermas, J. „Further reflections on the public sphere“, in: C. Calhoun (ed.), *Habermas and the public sphere*, 1992; Habermas, J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, 1996; Rawls, J. *Political liberalism*, 1993; Benhabib, S. „Toward a deliberative model of democratic legitimacy“, in: S. Benhabib (ed.) *Democracy and difference: contesting the boundaries of the political*, 1996; Cohen, J. „Procedure and substance in deliberative democracy“, in: S. Benhabib (ed.), *Democracy and difference*, 1996; Gutmann, A., D. Thompson, *Democracy and Disagreement*, 1996; Bohman, J. *Public deliberation: pluralism, complexity and democracy*, 1996; Bohman, J., W. Rehg (eds.) *Deliberative Democracy*, 1997; Elster, J. (ed.) *Deliberative Democracy*, 1998; Macedo, S. (ed.) *Deliberative Politics*, 1999; и др.

или способността на свободните и равни граждани (или техните представители) да участват в публични дебати, в които след критично изследване и размяна на аргументи се приемат колективни обвързващи политически решения, които ще определят съвместния им живот за определен бъдещ период. Идеята най-общо е в това, че индивидите, които са адресати на законите, трябва да могат също така да считат себе си за автори на тези закони. Това авторство се осъществява в хода на **публични дебати**. В редица статии, описващи делиберативния модел, ключова роля за неговото утвърждаване като основна парадигма се приписва на Юрген Хабермас, като последният дори е наречен „философски баща“ на модела (Cunningham 2002: 163).

Своята дискурсна теория на демокрацията и правото (политическа теория) Хабермас развива от късните 80-те и обобщава в своя основен труд *Фактичност и валидност*. В тази книга, на основите на теорията за комуникативното действие и дискурсната етика, Хабермас развива своята теория на правото и делиберативната демокрация.² Основната идея на делиберативната демокрация е близка до тази на дискурсната етика: адресатите на (моралните или в случая **правни**) норми трябва да са способни да считат себе си също и за автори на тези норми. Това е идеята за автономията като самозаконодателство. Легитимността на правните норми идва от това, че те са приети в свободни от принуда публични съвещания между всички потенциално засегнати индивиди. Предвид акцента върху публичните дискусии между гражданите, публичната сфера е от централно значение за проекта за делиберативна политика.

Понятието за публична сфера често се свързва със схващането за пряка демокрация „лице в лице“. Но този модел, развит първо в античността, трудно би могъл да се приложи в съвременните комплексни и плуралистични общества. В тези условия не е ясно как точно функционира публичната сфера, така че идеите за народен суверенитет и автономията като самозаконодателство могат да бъдат съгласувани с демократичните процедури и практики в модерните общества. Не е ясно как политическите решения биват оправдани или легитимирани по приемлив начин за онези, които ще живеят с техните следствия.

Хабермасовата работа обхваща повече от пет десетилетия и продължава и в момента. Условно тя се разделя на няколко програми: универсална прагматика, теория за комуникативното действие, социологическа теория, дискурсна етика, политическа теория на правото и демокрацията (Finlayson 2005³). Според Л. Томасен, ако има една обща

² *Фактичност и валидност* обаче е много повече от просто още един аргумент „за“ делиберативната политика. Книгата предлага обширно социологическо концептуализиране на понятието за модерно право като система от основни права, предлага нормативен възглед за управлението на закона и конституционната държава, опит за свързване на нормативни и емпирични подходи към демокрацията, както и за необходимите социални условия, нужни за реализирането и.

³ В тази книга творчеството на Хабермас се разделя условно на пет основни програми – програми, доколкото всяка от тях е в процес на развитие. Подобно структуриране върху основните програми на Хабермас е направено и в Bohman, Rehg 2011.

линия през всички тези програми, то това е идеята за **публичната употреба на разума**. Идеята, че при решаването на общите си проблеми индивидите трябва да разчитат на публични дебати, в които решаваща роля има единствено силата на по-добрия аргумент (Thomassen 2010: 12). Общата интуиция е, че реализирането на политически идеали като свобода, равенство и справедливост е дълбоко свързано с рационалната организация на обществото. Хабермас предлага систематичен и нормативен възглед за демократичната конституционна държава, чрез процедурна концепция за разума, която се отказва от съдържателни или субстантивни елементи. Той отхвърля Ролсовата идея, че разумът притежава съдържание, което може да бъде установено чрез публична рефлексия и да служи като общоприета основа за социално сътрудничество. Напротив, за него разумът може най-много да предложи процедура, чрез която различните съдържателни претенции да бъдат оценявани.

Теорията на правото и демокрацията на Хабермас се опира на широк спектър от идеи, разработени в теория на комуникативното действие, дискурсната теория и социологическите разработки върху модерността (това е ясно заявено в увода на *Фактичност и валидност*). Предвид фокуса на настоящата работа в следващата част от текста ще представя накратко някои идеи от ранното изследване на Хабермас *Структурни изменения на публичността*, които ми се струват важни с оглед по-късните разработки на въпросите за демокрацията и публичността.

Структурни изменения на публичността (1962) предизвиква оживени дебати след издаването си в Германия, като разкрива нови насоки за изследване. Тя е считана за класически пример за критическа теория: интердисциплинарност, разглеждат се взаимовръзките в различни социални сфери, предлага се иманентна критика на категорията публична сфера. Книгата е определена като „най-историческата“ работа на Хабермас, в която теоретичните аргументи се надграждат върху обширни емпирични изследвания. Не по-малък интерес предизвиква и закъснялото с почти трийсет години публикуване на книгата на английски през 1989 година. С това издание се подновяват дебатите, свързани с държава и гражданско общество, произход и възможности пред демокрацията, влияние на медии, и др.⁴

Може да се каже, че още в това ранно произведение Хабермас има силен интерес към демократичните институции и перспективи. Този интерес е предизвикан „от неудовлетворението от либералния модел на публичност, доминиращ в този период“ (Йотов 2006: 47). Ето как Хабермас дефинира проблема и подхода си:

„...някъде през последното столетие нейните [на публичността] обществени основи започват отново да се схващат като намиращи се в процес на разложение; тенденциите на разпад на публичността стават несъмнени: докато сферата ѝ се разширява по един

⁴ Вж. въведението в сборника *Habermas and the Public Sphere* (Calhoun 1992). Сборникът е посветен на конференция по случай публикуването на *Структурни изменения на публичността* на английски език.

величествен начин, безсилието на нейните функции все повече се увеличава. Все пак публичността продължава да бъде организационен принцип на политическия ни порядък. Очевидно тя е нещо повече и нещо по-различно от огризките на либералната идеология, които социалната демокрация би могла да отхвърли без каквато и да е вреда. Ако ни се удаде да схванем в историческите му структури целия този комплекс, който днес по достатъчно объркан начин събираме на куп под названието „публичност“, бихме могли впоследствие да се надяваме, освен на социологическо просветляване на понятието, да се надяваме и на това – да овладеем систематически нашето собствено общество с помощта на една от централните му категории” (Хабермас 1995: 57).

Основният въпрос, който Хабермас поставя е: какви са социалните условия, нужни за рационално-критичен дебат относно публични въпроси, проведен от частни личности, желаещи да оставят аргументите, а не статусите, да определят решенията. Този въпрос предполага изследване на нормативни идеали и исторически феномени. В това произведение Хабермас е заинтересован от историческите форми на публичната сфера и нейните институции, доколкото тя може да се разглежда като начало или исторически прецедент на идеала за демократична политика, както и за основа на моралните и епистемни ценности, които поддържат демокрацията – равенство, свобода, рационалност и истина (по-късно формулирани като условия на дискурса). За него буржоазната политическа публичност е не само сфера на манипулативна пропаганда, на тотална идеология или ялово дърдорене (Йотов 2006: 50), а притежава нормативен потенциал, който може да бъде използван от гражданите за критика на настоящия либерален модел на публичност. Идеалът описващ определени практики и институции съдържа еманципативен заряд. Най-общо този потенциал е в идеята за процес на дискурсивно формиране на воля и мнение, в хода на който участниците приемат и оправдават норми, които ще ръководят общия им живот. Според Йотов Хабермас въвежда своето понятие за публичност именно с целта да обнови дебатите за демокрацията.

Хабермас от *Структурни изменения на публичността* се опитва до очертае и запълни дефицитите, които вижда в съвременното схващане за демокрация в западните общества. За да изпълни тази цел, той се обръща към самата традиция или история, която носи идеали и норми – „четенето на историята става през призмата на заложените в нея нормативни идеали” (пак там: 53). Според Йотов теорията на Хабермас представлява иманентна критика на западните общества, изградена на две нива: първо, критикува съществуващата демокрация чрез класическото либерално схващане за публичност; второ, разкрива противоречията в самата либерална теория, която може да функционира и по различен начин.⁵

⁵ На един по-късен етап Хабермас дава за пример друг подход – т.нар. „рационална реконструкция”. Рационалната реконструкция цели да реконструира фундаменталните и имплицитни структури на социалната интеракция. Дискурсивната теория се фокусира върху общите и необходими условия за валидирането на ценности и норми. При делиберативната демокрация се провежда рационална реконструкция на имплицитните структури в конституционната демокрация. Реконструират се структурите или предусловията правещи

Какъв е нормативният потенциал, който Хабермас открива в своето изследване? Какъв е идеалът, който може да бъде извлечен от историческия анализ и използван за критика на „късния“ капитализъм и либералната публичността? Идеята за публична сфера с критични функции се свързва с текста на Кант „Що е Просвещение“: „Просвещение е изходът на човека от непълнолетието, което той сам си е причинил. Непълнолетие е невъзможността да се ползваш от разсъдъка си без ръководството на някой друг.[...] Имай смелост да си служиш със собствения си разсъдък! – ето това е девизът на Просвещението.[...] За просвещението не се иска нищо друго, освен свобода, и то най-невинната от всичко, което може да се нарече свобода, а именно – винаги и изцяло открито, **публично да използваш разума си**” (Кант 2001). В този дух Хабермас описва буржоазната публичност като сфера, в която частните лица се събират като публика, която се регулира от върховната власт, но която скоро започва да се противопоставя на тази власт. Посредникът в това противопоставяне е публичното размишление или публичната употреба на разума (Хабермас 1995: 86).

Въпросът е как могат участниците в публичната сфера да вярват в силата на публичния разум, за да критикуват и изискват от властта. Тук има три важни момента: първо, макар публичната сфера да не гарантира равенство на всички индивиди тя **игнорира неравенството**. Резултатите от публичните дебати са, поне по идея, независими от статусните позиции на участниците и свързаните с тях неравенства. Тук важи **единствено непринудителната сила на по-добрия аргумент**. Второ, макар зад всеки аргумент да стои интерес, то този интерес не се зачита, в смисъл че публиката в цялост е единствен съдия, преценяващ на база рационални аргументи, които трябва да отговорят на критерия за универсализиране, както по-късно се изразява Хабермас в своята дискурсна етика. Трето, публичната сфера е свързана с идеала за равно включване (макар явно да изключва жени, бедни, необразовани). Тези три момента представляват т.нар. „принципи на публичността” (пак там: 97-98) и могат да се приемат като един от най-важните приноси от това ранно произведение по отношение на по-късните изследвания на Хабермас. По-късно в дискурската етика тези идеализирани допускания за публичната сфера се свързват от Хабермас с един от компонентите на правилата на комуникативния процес, на база на които се извежда принципът на дискурската етика (D) (Хабермас 1999: 106-108). Във *Фактичност и валидност* се твърди, че на свой ред принципът на демокрацията е изведен от съчетаването на дискурския принцип с формата на модерното право, като по този начин ни се предлага правило за легитимиране на правните норми (Habermas 1996: 121-122).

Ст. Йотов твърди, че трябва да схващаме основната роля на буржоазната публичност именно в това, че тя е допълнение към демокрацията. Общественото мнение, генерирано в публичните размишления (или публичният разум по Ролс), трябва да обедини волята на гражданите относно публичния интерес и да балансира влиянието на институциите.

възможни дадени практики. Тези структури нямат алтернатива. В този подход емпиричните социални науки и философия работят в тандем като проверяват взаимно резултатите си (Thomassen 2010: 30).

Общественото мнение е също така и дискурсивно, рефлексивно и консенсуално, благодарение на което демокрацията би могла да отговори на понятието си, а не да зависи от случайното комбиниране (агрегиране) на частни интереси чрез анонимното гласуване (Йотов 2006: 56).

Кои са другите елементите от *Структурни изменения на публичността*, които остават важни за по-късните изследвания? Първо, разграничаване на публична и частна сфера. Индивидите трябва да бъдат независими в своята частна сфера – място на свобода, субективност, хуманност, но и икономическа независимост от регулацията на публичната власт – на базата на която да защитават публично своите интереси срещу държавната власт. Интересно е, че днес тази интимна частна сфера на семейството е все по-заплашена, атакувана и пропита от пазарни императиви, консумативни модели на поведение или от това, което Хабермас нарича инструментален разум. Второ, важен е интересът към публичната сфера и гражданското общество като критически инстанции – това е една от основните им функция за демокрацията днес (Kymlica 2001: 289).⁶ Проследявайки историческите трансформации на публичността Хабермас посочва как постепенно критичната литературна публичност придобива политически функции: публиката започва да схваща себе си като единствен източник на легитимните закони. Тази идея по-късно виждаме в двукомпонентния модел на политика, където гражданското общество формира комуникативна власт, която трябва да „програмира“ действията на официалните политически тела (Habermas 1996: 305-308). Тоест това е идеята за демократично самоуправление, при което субектите на властта считат себе си и за източник на тази власт (идеята за народа суверен).

Друг момент, който ми се струва важен от гледна точка на дебатите в теорията на делиберативната демокрация от 90-те, е свързан с Хабермасовата критика на западни общества след средата на XX век, в които се налагат агрегативните модели на демокрация.⁷ Тази критика е направена в последните глави на книгата. Естествено би

⁶ Според Кимлика най-характерните качества на гражданите в либералните демокрации са следните: способността и желанието да се оспорват или да се поставят под въпрос решенията на политическите власти; желание за ангажиране в публични дебати свързани с политически решения, касаещи всички; добродетели на помиряването или компромиса. Критичността спрямо публичната власт е ключова черта, налагаща се поради необходимостта гражданите да контролират решенията на своите представители – те трябва да ги държат отговорни за политиките, които провеждат. Участието в публичните дебати е свързано с факта, че демократичните политически решения трябва да се формират в отворени и свободни дискусии.

⁷ Основен опонент на делиберативния модел е т.нар. „агрегативен“ или „вото-центричен“ модел на демокрация, който доминира в различните си версии в следвоенния период. Агрегативната концепция има две основни направления – елитарна теория на демокрацията (в лицето на Йозеф Шумпетер и неговите последователи) и икономически визии за демокрацията (Антъни Даунс), базиращи се на допусканията на теорията на социалния избор (Кенет Ероу и Уилям Райкър). Общото между двете направления е, че схващат изразените чрез гласуване предпочитания като основен „материал“ за демократичните решения. Агрегативните концепции считат гражданите като имащи свои фиксирани предпочитания, предхождащи и независими от политическия процес.

било пресилена интерпретация да се каже, че в това ранно произведение Хабермас обмисля делиберативния модел като отговор на процесите на ерозиране в политическата публичност и свеждането на демокрацията до акта на гласуване. Все пак неговата диагноза на западните общества улавя много рано негативните социални условия, довели до укрепването и налагането на агрегативния модел демокрация (за което разпалено говорят делиберативните теоретици 20-30 години по-късно – Вж. Elster 1998). Съответно критиката му антиципира тенденцията към замяната на този модел в посока на по-дискурсивни форми на демокрация.

Негативните социални тенденции, за които става въпрос са няколко. Връзката между разширяване на обхвата и масовизирането на публика и ерозиране на критичната ѝ функция. Замяната на критичния дебат с консумативни нагласи, при което мрежата от публични комуникации се разпилява в индивидуални действия и избори. Персонализиране на политиката, укрепване на бюрократичните и централизирани партии и връщане към модела на представителната публичност. Оттук налагането на икономически и елитарни концепции за демокрация, при които партиите и техните лидери (медийни звезди) рекламират своите политически програми (и по-скоро самите лидери) в медийната среда, а индивидите подобно на консуматори избират предпочитания политически продукт. В този модел няма публично измерение и критичен дебат, водещ до легитимиране на политическите решения. Всичко е въпрос на индивидуален вкус и избор, а те не могат да бъдат предмет на публичен дебат - вкусът не обхваща цялата публика и всички интереси. Резултатът е социална дезинтеграция и фрагментация на обществото, деполитизация на публичната сфера, както и западане на критичните дискусии (Вж. Calhoun 1992: 24-25). Всичко това води до нежелани социални и политически тенденции от последните няколко десетилетия: отказ от участие и обвързване с публични проблеми и инициативи; отказ от диалог и критично отношение към властите и политическите лидери; отчуждение или просто безразличие спрямо политическите процеси; оттегляне в частната сфера на семейството, кариерата или някакви лични проекти (Вж. Kymlica 2001: 293). Тези индикатори за криза на политическото са част от причините, каращи редица автори да защитават необходимостта от радикална демократизация, свързана с модела на делиберативната политика.

Част от решението, което Хабермас предлага в *Структурни изменения на публичността*, е да приемем съществуващите демократични институции и граждански асоциации като градивни елементи на политическата публична сфера и да насърчим критичните публични дебати в тях и между тях. Ако са добре организирани и защитени от системните императиви на държавата и пазара те могат да служат като канали за

Целта на гласуването е единствено да предложи честен механизъм или процедура за вземане на колективни обвързващи решения. Същностният политически акт е в тайния и анонимен вот, а същността на политиката е в борба за власт или конкуренция между конфликтни частни интереси, а не търсене на общо благо. Индивидите, които гласуват действат като консуматори, избиращи рационално политики, които са им предложени от конкурентния пазар на партийни програми (Вж. Gutmann, Thompson 2004: 13-21).

публични обсъждания и влияние отдолу нагоре. Ако интерпретацията дотук е коректна, може да се твърди, че Хабермас улавя много рано негативните политически и културни тенденции, свързани с налагането на агрегативния модел на демокрация. Същевременно неудовлетворението от тези тенденции е свързано с оправдаването на по-активно и критично участие на всички граждани в публичната сфера. Тоест макар в *Структурни изменения на публичността* да няма експлицитен политически проект, има заложенi насоки, сочещи начините за справяне с патологиите в съвременните общества, предложени три десетилетия по-късно във *Фактичност и валидност*.

Двете произведения намират допирна точка и по линия на критиките отправени към ранната теория на Хабермас. Два примера: 1) прекаленият идеализъм и оптимизъм относно възможностите на публичната сфера. Въпреки отворения си и егалитарен характер, буржоазната публична сфера е изключваща, тя почива на разграничаването на публично и частно, като публичната сфера е привилегирована за имотни, бели и образовани мъже – останалите са изключени. 2) Хабермас пренебрегва плебейската публичност и нейните потенциали, пренебрегва и социалните движения, които често идват от покрайнините на обществото. Тези критики намират отговор във *Фактичност и валидност*, където Хабермас акцентира върху ролята на „слабата публичност“ (неформални асоциации, социални движения и организации на граждани) за делиберативния модел демокрация. Тя е място, в което чрез свободна комуникация и дискурси индивидите стигат до взаимно разбирателство и генериране на комуникативна власт. Слабата публичност идва от обществената периферия, но чрез общественото мнение се прицелва в центъра на институционализираните форми на вземане на решение. Следващата част от текста е фокусирана върху връзките между делиберативната демокрация и публичната сфера, представени в книгата *Фактичност и валидност*.

Хабермас дефинира своя модел на делиберативна демокрация като го представя като трети път между други две нормативни концепции относно демокрацията и правото – тази на класическия либерализъм и на гражданския републиканизъм (Habermas 1996: 296)⁸. Стремещът му е да анализира в сравнителен план двете влиятелни парадигми, които традиционно се смятат за несъвместими, така че да преодолее напрежението между тях и да интегрира техните положителни елементи в своята процедуралистка концепция за демокрация. Всяка от двете парадигми удържа в центъра си една основна идея: либералната идея за *човешки права* и идеята за *народен суверенитет* на гражданския републиканизъм. Тези две идеи са единствените основи за легитимиране на модерното позитивно право, с които разполагаме в посттрадиционните или постконвенционалните общества, в които религиозните и метафизични извори на легитимност са загубили своята сила (ibid.: 99). Двете позиции подкрепят и различна интерпретация на понятието за автономия: докато класическият либерализъм привилегирова индивидуалната или частна автономия (като индивидуално

⁸ Двете позиции са представени като идеални типове на разбирането за политика, които маркират страните в либерално-комунитарния дебат, започнал от 80-те години на миналия век в САЩ.

самоопределение), то гражданският републиканизъм привилегирова политическата или публична автономия (като акт на себerealизация на политическата общност).

Либералната концепция за демокрация, свързана с възгледа за добре уредено пазарно общество, приема отделния индивид като отправна точка. Индивидите имат предполитически права (морални или естествени права), а техните идентичности и интереси са формирани преди или независимо от политическия процес и публичните делиберации. Статусът на индивидите като **граждани** се определя чрез субективни права, които те взаимно си признават едни на други. Като носители на тези права те са защитени от намеси в частния си живот от страна на държавата, на мнозинството или на другите индивиди. Ето защо субективните права се определят като негативни – държавата трябва да гарантира наличието на ненакърнимо пространство за свободен избор, в което индивидите са свободни от външни принуди да следват своите лични цели и лично благо така, както смятат за най-добре. Естествено свободата на човек да преследва своите интереси трябва да е съвместима със същата свобода за всички останали в рамките на закона. Този възглед за гражданите върви ръка за ръка с идеята за минимална държава, която оставя своите граждани да следват свободно своите жизнени планове и която се намесва единствено при възникване на конфликти. Активното гражданско участие не се счита за ценност, а най-много за инструмент за защита и осъществяване на субективните права и свободи.

На този фон общото благо не е проблем, който стои пред либералния модел за политика. Тук регулираното чрез правовата държава стопанско общество е мястото, в което всеки преследва стратегически неполитическото „благо за себе си“. Обществото „като система от пазарно-стопански структурирано общуване на частните лица и обществения им труд“ (Хабермас 1999: 221) е отделено и трябва да остане отделено от държавата, схващана като апарат за публично управление, за преследване на общи цели и за защита на частните свободи. Според либералния модел е възможно да се изгради мост между държава и общество чрез процеса на формиране на воля и мнение, т.е. чрез посредническата функция на политиката.

От либерална гледна точка **политиката** се схваща като конкуренция между стратегически действащи актьори или като борба за властови позиции. Структурата на пазарните отношения се схваща като модел за политиката. Политическият процес е описан като имащ сходна структура с поведението на ориентираните към успех участници на пазара. Партиите функционират като предприятия, които се състезават в продажбата на своите политически полици (програми) на политическите консуматори; а гласуващите граждани действат като консуматори, избиращи рационално политики, които са им предложени от конкурентния пазар на партийни програми. На демократичната политика се гледа като на инструмент, чрез който държавата бива програмирана в името на обществото, съставено от частни индивиди, които преследват своите цели и интереси. Демократичният процес на формиране на воля и мнение функционира изключително като легитимационен механизъм за упражняването на политическата власт. Изборите дават „лиценз“ за поемане на властта, а впоследствие правителството е задължено да оправдае

пред публичността и парламента упражняването на тази власт (Habermas 1996: 300). Още веднъж, най-важната цел на демокрацията е да се гарантира осъществяването на негативните свободи и да се обуздае управлението от намеси в гражданското (стопанско) общество и частните сфери на индивидите.

В съвременните либерални и плуралистични общества **демократичният процес на формиране на воля и мнение** неизбежно протича под формата на компромис между частни (групови) интереси и светогледи. Правилата за постигане на компромиси трябва да гарантират честността на постигнатите резултати. Това става чрез универсално и равно изборно право, чрез представителни парламентарни тела, техните правилници и процедури за действие и др. Тези правила са оправдани чрез основните либерални права, вградени в принципи на конституцията. В този смисъл за либералната позиция демократичният процес винаги е рамкиран и подчинен на основните човешки права, вградени в конституцията на обществото. Съответно частната автономия на гражданите получава приоритет пред публичната автономия, изразена в политическите права на участие и комуникация.

Гражданският републиканизъм започва с визията за обществото като единно цяло и приписва приоритет на народния суверенитет и политическата автономия на гражданите за сметка на либералните предполитически права. Съгласно този модел гражданите са интегрирани в политическата общност като елементи от едно цяло. Те не притежават дополитическа идентичност, както твърди либералната позиция, тъй като идентичността се формира в хоризонта на споделеното културно наследство и общите политически институции (Хабермас 1999: 351). Политиката не се свежда до посредническа роля между държава и общество, а е по-скоро конститутивна за целия процес на социализация. Тя представлява среда, в която членовете на общността придобиват своята идентичност и осъзнават съвместната си принадлежност като граждани на дадено политическо тяло. В тази среда се формира съзнателно желание за изграждане на политическа асоциация от свободни и равни диалогични партньори. От тази гледна точка обществото като социално цяло не е епифеномен, а реално предусловие, правещо възможно индивидите и тяхното общо политическо битие. Според Хабермас тази републиканска представа налага необходимостта от ревизия на либералния модел, отграничаващ управление и общество: като допълнение към регулациите на държавните бюрокрации и децентрализираната саморегулация на пазарите се появява трети източник на социална интеграция – **солидарността** (Habermas 1996: 150).⁹ Последната произтича от споделените ценностни ориентири, вкоренени или предзададени във фоновия консенсус на общия жизнен свят

⁹ Според Хабермас в модерните функционално диференцирани общества има три основни източника за макросоциална интеграция – пари, административна власт и солидарност. Първите две функционират като управляващи посредници в т.нар. системи на пазара и държавния апарат, докато солидарността като интегративен механизъм се разгръща в институционализираните в правовата държава процедури за демократично формиране на воля и мнение и публичните сфери на гражданското общество, като по този начин се свързва с общественния компонент на жизнения свят.

или е генерирана в хода на публичните комуникации, ориентирани към взаимно разбирателство и консенсус.

При републиканизма статусът на **гражданите** се определя не по модела на негативните свободи, а според политическите права за участие и комуникация, които се определят като позитивни свободи. Последните не гарантират свободата от външна принуда, „а участие в обща практика, чрез упражняването на която гражданите тепърва могат да се направят такива, каквито искат – политически отговорни субекти на общество от свободни и равни” (Хабермас 1999: 224). В този смисъл правата не са предполитически, а са тясно свързани с демократичната практика на самоопределяне на народа. За Хабермас тази представа за републиканския гражданин е доста възискателна на фона на комплексните и диференцирани съвременни общества. Тя отделя прекалено внимание на необходимостта от граждански добродетели (като лоялност, решителност, ориентация към общо благо, публична ангажираност и критичност към властта и др.) и активно участие в политическия живот като основно средство за установяване и поддържане на републиканската свобода.

От републиканска гледна точка **политическият процес** не е аналогичен със структурата на пазарните отношения. Тук не пазарът, а диалогът или насочената към разбирателство публична комуникация служи като парадигма. Диалогичната концепция оформя политиката като полемика или спор на мнения относно въпроси не просто за индивидуални предпочитания, но за интересубективно споделени ценности. Тук актьорите не действат според предписанията на инструменталния разум, а са ориентирани към разбирателство относно претенции за валидност. Този подход дава водещо място на демократичния процес като колективна делиберация, която, поне на теория, води гражданите до формиране на обща воля и постигане на съгласие върху общото благо. Политически активните граждани и борещите се за достъп до властови позиции партии трябва да се приспособят към делиберативния стил и своеобразие на политическите дискурси. Това означава приемане на нагласа към откритост, убеждаване чрез основания, размяна на гледни точки с добра воля, готовност да говориш, но и да изслушваш (пак там: 227).

Освен акцента върху делиберативния модус на политиката, републиканският модел има още два ключови момента, които Хабермас приема. Това са **стратегическото значение на публичността и гражданското общество**, както и разделението на политическата власт на административна и комуникативна власт. В републиканския модел на политика, като практика на гражданско самоопределяне, се предполага наличие на автономна публична сфера, основава на хоризонталните мрежи на гражданското общество и независима от императивите на държавната администрация. Публичната сфера и гражданското общество са извори на солидарност, интеграция и автономия на индивидите. Също така посредством дискурсивното формиране на мнение в публичната сфера обществото от граждани формира комуникативна власт. Тази власт не се притежава от никой отделен индивид, тя се появява, когато хората действат заедно с оглед формирането на обща воля и изчезва, когато те се разпръснат (Habermas 1996:

147).¹⁰ Тя се изразява в защита на свободата и в актовете на основаване на нови институции и легитимни закони. Чрез демократичните процедури на законотворчество комуникативната власт определя рамката и параметрите на функционирането на административната власт, чиято функция е в прилагане на правото и реализирането на вече предпоставени цели.

Според републиканския модел процесът на формиране на воля и мнение на гражданите е посредник, чрез който обществото конституира себе си като политическо обединение. **Демокрацията** е синоним на политическата самоорганизация на обществото като цяло (ibid.: 297). Публичните делиберации са необходими за функционирането и развитието на демокрацията. Те представляват специфичен вид етико-политически дискурси целящи постигане на себеразбиране на историческата общност. Възможността за постигане на консенсус и съгласие се основава на споделените традиции и фоновия културен консенсус. Етико-политическият дискурс е колективна форма на рефлексия върху интересубективно споделените традиции, норми на взаимодействие и ценностни ориентири в дадена общност (ibid.: 160). В резултат се създава обща воля, чрез която гражданското тяло упражнява влияние върху самото себе си. Народът, разбран като макросубект с обща воля, е носител на суверенитета, който е неделим: в качеството си на суверен народът не може да бъде представяван. Конституиращата власт е основана на практиката на гражданско самоопределение (или принципа на народния суверенитет), а не на представителството (ibid.: 301). Политическата автономия има приоритет пред частната автономия, защото гражданите са свободни в степента, в която могат да считат себе си за автори на законите, регулиращи общия им живот. Последното обаче е възможно само при активно масово участие в политическите процеси.

Следва да се разгледа начинът, по който Хабермас съчетава нормативните модели на либерализма и републиканизма в своята процедурна концепция за делиберативна демокрация. Кои елементи от тях отхвърля и кои приема като релевантни за своя трети път?

Подобно на либерализма, делиберативният модел приема разделението между общество и държава, но отграничава гражданското общество като социална база на автономните публични сфери. Тази база е независима, както от икономическата сфера така и от държавната администрация. За разлика от републиканизма, който схваща обществото като центрирано в държавата, дискурсната теория се обляга на схващането за „децентрирано общество“. Това схващане е по-близко до либералния модел, който признава наличието на широк плурализъм от интереси, светогледи и начини на живот в комплексните общества. В този смисъл обществото не е хомогенен колективен актьор, който следва принципа „управление от народа, чрез народа, за народа“. Обществото е по-скоро амалгама от хетерогенни индивиди и групи, които имат свои специфични идентичности, интереси и цели. Съобразно този възглед за културен и обществен плурализъм Хабермас счита, че делиберативният политически процес неминуемо включва **прагматични дискурси**, търсещи най-адекватните средства за поставените цели,

¹⁰ При дефинирането на понятието комуникативна власт Хабермас се позовава на Х. Аренд.

както и преговори за постигане на **компромис** между конкурентните интереси. Честността на компромисите зависи от процедурите и предпоставките на договорния процес, а последните се нуждаят от нормативно оправдание от гледна точка на справедливостта. Ето защо делиберативната политика включва и **морални дискурси** на оправдание. В тях се търси отговор на въпроса какво от гледна точка на справедливостта е еднакво добро за всички. Тук стратегическото действие отстъпва на чисто нормативната гледна точка, от която гражданите изследват как да регулират общия си живот в еднакъв интерес на всички. Защиатавайки многообразието от прагматични и морални дискурси, както и баланса на интереси и компромиса, провеждащи се в публичните сфери и парламентарния комплекс, Хабермас критикува редуccionисткото схващане на политиката до етически дискурс на себеразбиране от страна на републиканците. Дискурсите на себеразбиране са необходима част от политиката, но не я изчерпват. Този момент е много важен за аргументацията на Хабермас, според когото концепцията за делиберативна политика придобива емпирична релевантност едва тогава, когато си дадем сметка за многообразието от комуникативни форми, в които се формира обща воля. „Диалогичната и инструменталната политика могат да се **преплетат** с посредничеството на делиберацията, стига само съответните комуникативни форми да са достатъчно институционализирани. Следователно всичко опира до условията на комуникация и до процедурите, които придават легитимиращата си сила на институционализираното формиране на мнението и волята” (Хабермас 1999: 229). Институционализацията на необходимите дискурсивни форми и процедури Хабермас свързва с идеите за основни права и принципи на правовата държава.

Друг важен компонент на либералния модел, който делиберативната политика приема с известни изменения, е идеята за основни човешки права. Тук има два важни момента. Първо, според Хабермас правата не са дополитически „дадени”, както смята либералната позиция, а се придобиват единствено чрез процеса на социализация и членството в дадена общност. По-важното е, че системата от основни права е изградена така, че да съчетава по непротиворечив начин публичната и частната автономия на гражданите, без да поставя някоя от тях в подчинено положение. Системата от основни права, разработена от Хабермас, включва субективните права и политическите права на участие и комуникация. Това са правата, които гражданите трябва да си признаят взаимно едни на други, ако искат да регулират легитимно своите взаимодействия и общ живот чрез средствата на позитивното право. Системата от права включва:

1. Основни права, които произтичат от автономното оформяне на правото върху възможно най-голяма степен на индивидуални свободи за действие на всеки;
2. Основни права, които произтичат от автономното оформяне на статуса на членство в една свободна асоциация от правни съдружници;
3. Основни права, които произтичат от автономното оформяне на равната индивидуална правна защита на всеки един, т.е. възможността за иск в защита на субективните права;

4. Основни права, които произтичат от автономното оформяне на правото на равен шанс за участие в политическото законодателство;

5. Основни права за обезпечаване на жизнени условия, които са социално, технологично и екологично гарантирани, така че съобразно текущите обстоятелства гражданите да имат равни възможности да използват гражданските права, изброени от 1. до 4. (Habermas 1996: 122 -123).

Първите три категории права са нужни за организирането на асоциация от свободни и равни съдружници, които си признават реципрочно равни субективни права. Тези права защитават индивидуалните свободи или частната автономия и са свързани с либералната традиция (макар тук да са представени като „празни“ от конкретно съдържание). Те се прицелват основно към ролята на гражданите като адресати на правото. Макар да са вписани първи те нямат приоритет върху другите права. Тъй като първите три типа права отпращат към идеята за асоциация от граждани, които дават сами на себе си законите, които ще регулират общия им живот, то необходимо е приемането и на четвъртата категория. Политическите права на участие в законодателния процес са свързани с републиканската традиция и защитават публичната автономия на гражданите. Заедно правата от 1. до 4. са „абсолютно оправдани категории граждански права“, докато социалните права са относителни, в смисъл че се нуждаят от реализирането на първите четири. Правата от 1. до 4. също така изразяват идеята за „равенство в произхода“ на народния суверенитет и човешките права, на публичната и частната автономия. „Логическият генезис на тези права образува кръгов процес, в който правният код и механизмът за създаване на легитимно право – т.е. принципът на демокрацията – се конституират равностойно в своя произход“ (ibid.: 122). Идеята е, че не може да има (частна автономия) независима частна сфера, изградена на базата на индивидуални права, без демократичен процес, който конституира гражданите като носители на тези права. От друга страна, не може да има (публична автономия) демократична процедура на правополагане, ако индивидите вече не са конституирани като правни субекти, имащи политически права на участие и комуникация. Нито правата, нито демократичният процес има приоритет – те са равностойни в своя произход.¹¹

Вторият важен момент при основните права от гледна точка на делиберативната политика е, че системата от права изразява точно онези условия, при които формите на публична комуникация, нужни за постигане на легитимни закони, могат да бъдат правно институционализирани. Правото гарантира институционализирането на дискурсивните процеси на демократично формиране на воля и мнение, в които суверенната воля на народа получава своя израз. За да е възможно обаче правото да осъществи своите функции то се нуждае от организации взимащи колективни обвързващи решения. Държавата е необходима като санкционираща, организираща и изпълнителна власт, защото правата трябва да бъдат постановени, тъй като правната общност се нуждае от механизми за колективно самоподдържане и организирана съдебна система, а

¹¹ За отношението между право и демокрация вж. „Правовата държава и демокрацията“ в Хабермас 1999.

политическите програми трябва да бъдат прилагани (ibid.: 1996: 134). Според Хабермас държавата не е само функционално допълнение към системата от права, а се предполага в нормативното себеразбиране на правото. Връзката между право и власт е изразена в принципите на правовата държава: на народния суверенитет; на гаранцията за защита на индивидуалните права; на законосъобразността на административното управление; на разделението между държава и общество. Накрая легитимността изисква съчетаването на право и власт да надскочи официалната си институционална форма и да се свърже с гражданското общество и политическата култура. Принципът на публичността трябва да гарантира автономията на публичните мрежи и арени, в които гражданите генерират обществено мнение, което подготвя и влияе върху формирането на воля в законодателните тела. По този начин Хабермас свързва публична и частната автономия на гражданите (Йотов 2006: 152).

Основните републикански допускания, които Хабермас отхвърля са три: това, че държавата трябва да въплъти в своите политики ценностите на политическата общност; това, че активното гражданско участие представлява реализиране на общите комунални ценности; субективните права зависят от етико-политическото себеразбиране и случайната воля на общността. За Хабермас тези допускания не са адекватни в условията на модерните комплексни и плуралистични общества. Днес идеалът за добродетелните граждани, ориентирани към общото благо, изглежда доста идеалистичен и твърде възискателен. Също така, както бе посочено по-горе, съвременният политически процес включва освен етически дискурси и такива за справедливостта, за целево-рационалния избор на средства, както и компромиси.

Хабермас вижда предимството на републиканския модел в това, че се придържа към схващането за демократично самоорганизиране на обществото посредством комуникативното обединяване на гражданите и не свежда политиката до спазвяване между конкурентни частни интереси. В съгласие с републиканизма дискурсната теория придава централно място на публичния процес на формиране на воля и мнение, но без да разглежда конституцията като нещо вторично. Също така, моделът на Хабермас се отличава с акцента не върху масовото участие на граждани в политическия процес, а върху легитимиращата сила на дискурсивните демократични процедури. Стратегическото или инструментално отношение между индивидите отстъпва място в тези процедури на публичната комуникация между гражданите, които са ориентирани към постигане на взаимно разбирателство относно валидните норми, които ще регулират съвместния им живот. Тук модусът на делиберативната политика има централно значение, защото „за легитимна валидност могат да претендират само онези юридически закони, които от своя страна биха могли да срещнат съгласието на всички членове на дадена правна общност в хода на един правно конституиран процес на дискурсивно законотворчество” (Habermas 1996: 110).¹² Цитатът представлява т.нар. принцип на демокрацията, чрез който Хабермас

¹² Принципът на демокрацията се занимава с легитимацията единствено на правни норми. Той е изведен чрез „операционализирането” на дискурсивния принцип към сферата на правото. Самият дискурсивен принцип (D) се отнася към всеки тип норми, нуждаещи се от оправдание. А когато на

формулира своето схващане за легитимност по отношение на всички дискурси, засягащи правни норми.

Изместването на акцента от общото гражданско участие към процедурите за формиране на воля и мнение налага промени и в понятието за народен суверенитет, което е наследено от републиканската традиция. Хабермас отхвърля субстантивната представа за народа като макросубект, притежаващ неотчуждаема обща воля, и я заменя с едно процедуралистско тълкуване. „Един макар и станал анонимен народен суверенитет се оттегля в демократичните процедури и в правното прилагане на техните претенциозни комуникативни предпоставки само затова, за да се наложи като комуникативно създадена власт” (Хабермас 1999: 336). Този „десубстанциализиран” суверенитет се разтваря в демократичните процедури на официалните институции за политическо формиране на воля (законодателните тела) и в спонтанните и неовластени потоци на комуникация в публичните сфери. Разтвореният в комуникациите суверенитет получава влияние в публичните дискурси, но приема формата на конкретни законови решения едва в демократичните институции.

Според Хабермас демократичните процедури на правовата държава могат да доведат до легитимни и рационални решения единствено, ако парламентарният комплекс запази своята пропускливост за ценностни ориентации, основания, приноси и програми, артикулирани в политическата публична сфера. Самата публичност от своя страна се основава на асоциациите на гражданското общество, което е независимо от държавната администрация и пазарната система. Безсубектните комуникации, протичащи в парламентарните тела и политическите публичности, създават арени, в които се взимат политически решения по теми засягащи цялото общество. „Потокът на комуникация между публичното формиране на мнение, институционализираните избори и законодателните решения има за цел да гарантира, че влиянието и комуникативната власт могат да се трансформират в административна власт” (Habermas 1996: 300). Тази представа за демокрацията акцентира върху солидарността, а не върху парите или административната власт, като основен механизъм за социална интеграция в модерните общества. Солидарността се извежда от автономните публичности и институционализираните процедури на демократичната политика. В допълнение Хабермас твърди, че солидарността трябва да се утвърждава противно на парите и властта като механизми за социална интеграция.

Дискурсната теория за демокрацията, очертана от Хабермас, възприема елементи от либерализма и от републиканизма и ги интегрира в понятието за „идеална процедура на делиберация и вземане на решение”. В тази процедура се преплитат различни типове комуникация: свързват прагматични, етични и морални дискурси, както и компромиси между конкурентни интереси. Тези комуникации трябва да са организирани така, че да обвързват административното управление с рационални решения в полза на всички засегнати, но също така да дисциплинират стопанската система. Позовавайки се на текста

дневен ред е оправданието на морални норми (D) бива операционализиран под формата на принципа на универсализируемост (U).

на Джошуа Коен „Делиберация и демократична легитимност“ (Cohen 1997).¹³ Хабермас описва делиберативната процедура като състояща се от седем елемента:

1. Процесът на делиберация се провежда в аргументативна форма, тоест чрез регулиран обмен на информация и доводи между участващите страни, които въвеждат, критикуват и тестват предложенията;
2. Делиберацията е включваща и публична. По принцип никой не е изключен: всички, които са потенциално повлияни от решенията имат равен шанс да участват;
3. Делиберацията е свободна от външни принуди. Участниците са суверенни, доколкото са ограничени единствено от предпоставките на комуникацията и правилата за аргументиране;
4. Делиберацията е свободна от всяка вътрешна принуда, която би могла да накърни равенството на участниците. Всеки има равен шанс да бъде чул, да въведе тема, да направи принос, да предлага и критикува твърдения. Взимането на „да/не“ позиция е мотивирано единствено от непринудителната сила на по-добрия аргумент;

Предвид политическия характер на делиберацията, се въвеждат три допълнителни условия:

5. Делиберациите целят рационално мотивирано съгласие и по принцип могат да продължат неопределено или да бъдат прекратени по всяко време. Политическите делиберации приключват с решение на мнозинството под натиска да се вземе решение. Решенията са „погрешими“ и са в сила докато не бъдат отхвърлени с разумни основания;
6. Политическата делиберация засяга всеки въпрос, който може да бъде регулиран в равен интерес на всички;
7. Публичната делиберация включва интерпретация на нуждите и желанията, както и промяна на дополитическите нагласи и предпочитания.

Всяка общност, твърди Хабермас, която институционализира подобна делиберативна процедура, ще конституира себе си като демократично тяло от свободни и равни граждани. Специфичното при този процедурен модел е, че той определя единствено как да се провеждат дискурсите и кой може да вземе участие в тях. Хабермас не предлага конкретни предписания или норми за това как трябва да се регулира общият живот, а единствено процедури, които да организират и регулират реалните дебати, в които индивидите сами да приемат съдържателни правила. Следването на тези процедури гарантира рационалността и справедливостта на решенията, които ще бъдат приети. Централен момент в делиберативния модел е, че демократичният процес

¹³ Хабермас приема предложените от Коен елементи на идеалната делиберативна процедура, но за разлика от него твърди, че тя има ограничено приложение единствено към политическата система и не може да се използва като модел за координация на всички социални институции.

институционализира различен тип дискурси и компромиси, чиято аргументативна форма трябва да доведе до рационални и легитимни резултати. Комуникативните предпоставки и демократичните процедури трябва да гарантират легитимността на демократичните решения.

Дотук процедурният модел на демокрация беше разгледан като нормативен по характер. Според Хабермас той би бил емпирично приемлив, единствено ако успее да отговори на предизвикателствата на социалната фактичност. Така в гл. 8 на *Фактичност и валидност* Хабермас предлага критичен анализ на социологическите изследвания върху правото и демокрацията, които очертават една доста скептична картина относно перспективите пред демокрацията. Това води до необходимостта от рефлексия върху социалните предпоставки, необходими за реализирането на делиберативната политика в комплексните модерни общества. Процедуралистският модел трябва да покаже как политическата система, макар да е само една подсистема сред другите, може да бъде свързана с по-широките комуникативни процеси в обществото (жизнения свят), които имат демократично легитимиращо качество. Тук има два важни момента: първо, закотвянето на демократичното легитимиране в структурите на социалната действителност върху две релси, т.нар. „двурелсова делиберативна политика“ (two-track deliberative politics) (Habermas 1996: 307-308); второ, акцент върху ролята на гражданското общество и политическата публичност като извори на комуникативна власт, която противодейства на самопрограмиращите се обществени подсистеми.

Двурелсовият модел на политика беше засегнат отчасти по-горе. Той се свързва с идеята за народния суверенитет като „анонимна“ мрежа от комуникативни събития, която включва както официалните институции за взимане на решения, така и публичната сфера като форум, генериращ обществено мнение. Институционалните публики трябва да осигурят оправдани и легитимни решения на поставените проблеми, а неформалните публики (общественото мнение) могат да контролират действията на институционалните публики и да ги ориентират в определени посоки. Публиката не може да управлява сама (както считат републиканците), но не се ограничава до легитимиране на властта чрез изборния вот (срещу либералите).

Хабермас разглежда политиката като разделена в две основни сфери: формална и неформална. Формалната политика се отнася до т.нар. „организирани“ публични структури за формиране на воля и мнение, т.е. до институционализираните арени за комуникация и дискурс, които са специално проектирани за вземане на колективни обвързващи **решения**. Най-ясни примери са парламентът и конституционният съд. Тези институционални арени предполагат наличието на определени правила и процедури, които да регулират тяхното устройство и действие. Процедурите регламентират и това как се структурират и провеждат делиберациите в зависимост от поставените на дневен ред теми. Тук целта не е да се откриват и идентифицират проблеми, а да се предлагат и оправдават конкретни решения. Парламентарните тела са структурирани основно като „контекст за оправдание“. В своята работа те разчитат на подготвителната работа на

администрацията, но и на широката извънпарламентарна публика, която Хабермас определя като „контекст на откриване“.

Неформалната политическа сфера се състои от мрежа „хаотични“, „анархистични“ и „спонтанни“ източници на комуникация и дискурс, които Хабермас свързва с гражданското общество. „Слабата“ публика (по-точно комплекс от многобройни и различни слаби публикации) е носител на общественото мнение. То се генерира в хода на комуникативното взаимодействие между отворените и включващи публикации, имащи флуидни времеви и социални граници. Публиката е „слаба“, доколкото е лишена от принудително приложима власт за взимане на решения, но точно благодарение на тази „слабост“ в нея циркулира една форма на комуникация, която е по-близка до идеала за дискурс, свободен от господство. Благодарение на това тя би могла да изпълни нормативната роля, която ѝ е възложена. Основна специфика на неформалната публична сфера е, че тя не е институционализирана и не е проектирана да взема решения. Състои се от организации, граждански асоциации и социални движения, които създават и разпространяват практически убеждения. Неформалните групи идентифицират проблеми и теми, които засягат цялото общество. Освен идентифицирането и алармирането за наличието на определени проблеми те би трябвало да допринасят и за възможните решения чрез интерпретации на ценности, добри аргументи и прагматични становища. Но неформалната публичност не е овластена, тя може да влияе единствено индиректно върху решенията на институциите. Това е възможно благодарение на общественото мнение и влиянието, което то оказва върху нагласите и ценностите, рамкиращи публичните дебати. Също така, според модела на Хабермас, влияние се постига чрез налагане на нови теми и проблеми в дневния ред на политическите институции.

Двойният модел на политиката представлява основна рамка в анализа на Хабермас. В тази картина политическата система функционира адекватно, когато вземащите решения институции са пропускливи спрямо енергиите на гражданското общество. В този случай едно стабилно демократично управление ще създава закони и политики, които са в съзвучие с дискурсивно оформеното общественото мнение. Приетите постановления биха били разумни и оправдани от гледна точка на гражданите, тъй като публичните дискурси за оправдание мобилизират основания и аргументи, произтичащи от техните интереси, ценности и идентичности. В съгласие с теорията на Хабермас единствено държавата като политическа система може да взема решения и да ги прилага. А тези нейни действия са легитимни, защото формалните процедури за вземане на решения са закотвени в дискурсивните извори на легитимност в автономната неформална публична сфера, която би трябвало да е отворена за всички партии, асоциации и граждани.

Какво е специфичното във възгледа за публичността на Хабермас от *Фактичност и валидност*? Тук публичната сфера е ключова нормативна категория, необходима за дефинирането и обяснението на възможността на делиберативния демократичен процес. Тя е опосредяваща структура между политическата система и частните сфери на жизнения свят. Хабермас описва публичната сфера „като комуникативна структура вкоренена в жизнения свят посредством асоциативната мрежа на гражданското общество. Описах

политическата публична сфера като резонансна кутия за проблеми, които трябва да бъдат обработени от политическата система, тъй като не могат да бъдат решени другаде. В този смисъл публичната сфера е алармена система със сензори, които, макар и неспециализирани, обхващат цялото общество. От гледна точка на демократичната теория публичната сфера трябва да усилва натиска на проблемите, т.е. не само да долавя и идентифицира проблемите, но също така да ги тематизира по един убедителен и **влиятелен** начин, да предлага възможни решения, както и да ги драматизира по такъв начин, че те да бъдат приети и уредени в парламентарните комплекси” (Habermas 1996: 359).

Какво цели Хабермас с хода, в който свързва публичната сфера с понятието за жизнен свят, разработено в *Теория на комуникативното действие*? Първо, свързвайки двете понятия той дава отговор на критиките срещу *Структурни изменения на публичността* и разработеното там схващане за буржоазна публична сфера: „развитата буржоазна публичност се крепи от фиктивната идентичност на двете роли, които изпълняват частните хора, събрали се като публика: ролята на собственик и ролята на обикновен човек” (Хабермас 1995: 121). Критиката тук е спрямо противоречието между принципната отвореност и фактическото изключване. Участието в публичната сфера се определя от социалния и икономически статус на частните индивиди – изключени остават жени, необразовани, наети лица и безимотни. Към тази форма на външно изключване се добавя и вътрешното изключване, присъщо на буржоазната политическа публичност – дискусиите налагат тип аргументация и нагласа, отхвърлящи предварително определени ценности, основания и опити. От друга страна, схващането редуцира социалното многообразие и плурализъм, като позволява една група или класа да говори от името на цялото общество. Това е неприемливо в съвременните плуралистични общества¹⁴.

Понятието „жизнен свят”, разработено във феноменологията на Едмунд Хусерл, се отнася до пред-интерпретативния и пред-рефлексивен фон или хоризонт, в който се разгръща всекидневният живот на индивидите (Вж. Хабермас 1993). Той обхваща целия спектър на разбиращи се от само себе си фонове убеждения, всекидневни дейности и способности, но също така показва ролята на традицията и на установените начини на мислене и комуникация. Жизненият свят е хоризонт, в който се провежда комуникативното действие и който сам бива подхранван от резултатите от това действие. Делиберативната политика е възможна единствено при наличие на подобен фон консенсус, който редуцира проблемите и предлага основа за разбирателство. Според Джована Борадори използването на думата „жизнен” подчертава интереса на Хабермас към конкретността и специфичността на мястото на субекта в общността от говорещи, които постигат разбирателство и координират действията си чрез intersубективно признаване на претенции за валидност (Борадори 2004: 104). Понятието „свят” от своя страна освобождава публичността от модела на европейското общество от XVIII в., като по този начин се запазва нормативният ѝ потенциал и възможността да се приложи към съвременния опит.

¹⁴ За типовете критики към понятието за буржоазната публичност вж. Йотов 2006: 61-73.

Публичната сфера представлява отворено и проницаемо „социално пространство“, в което може да се осъществи дискурсивно формиране на политическа воля и мнение. В това пространство актьорите не се отнасят един към друг стратегически или инструментално, а приемат нагласа, ориентирана към взаимно разбирателство. За Хабермас подобно на жизнения свят и публичната сфера се възпроизвежда чрез комуникативното действие и разум. Това означава, че публичните дебати се ръководят единствено от комуникативните предпоставки и правилата на дискурса: никой говорещ не трябва да си противоречи; един термин трябва да бъде използван с еднакво значение от всички; всеки има право да проблематизира всяко твърдение, да въвежда тема, да изразява несъгласие, желанията и потребностите си; никой не е подложен на принуда и др. (Хабермас 1999: 106-109). Резултатите от така провежданите публични дебати се считат за рационални и оправдани. Доколкото комуникациите са „недеформирани“ – т.е. включващи и отворени за целия спектър от интереси, ценности и основания, а също така ръководени съобразно с процедурите и правилата на дискурса – приетите норми ще бъдат легитимни за всички потенциално засегнати. Оттук идва и нормативната сила на публичната сфера в рамките на процедурната теория за демокрацията.

Според Хабермас публичната сфера е вкоренена в жизнения свят посредством асоциациите на гражданското общество. Тези асоциации са описани от него като трансмисия между публична и частна сфера:

„Институционалното ядро [на гражданското общество] обхваща тези неправителствени и неикономически връзки и доброволни организации, които закотвят комуникативните структури на публичната сфера в обществения компонент на жизнения свят. Гражданското общество е съставено от онези повече или по-малко спонтанно появяващи се асоциации, организации и движения, които, пригодени към това как обществените проблеми резонират в частните жизнени сфери, рафинират и предават реакциите спрямо тези проблеми в публичната сфера. Ядрото на гражданското общество обхваща мрежа от асоциации, които институционализират дискурсите за решаване на проблеми по въпроси от общ интерес в рамката на организирани публични сфери“ (Habermas 1996: 367).

Публичността може да осъществи своите функции, свързани с идентифициране и тематизиране на социални проблеми, единствено ако се развива като комуникация, включваща всички потенциално засегнати, т.е. всички граждани. Тази всеобхватност на алармените сензори е възможна благодарение на комплексността на мрежата от комуникативни потоци и различните степени на „плътност“ на взаимодействията. Проблемите, с които се сблъскват отделните частни индивиди, като клиенти на системите, първоначално се отразяват и натрупват в личния им жизнен опит. Те биват интерпретирани в хоризонта на собствената жизнена история, преплетена с подобни истории на другите хора в контекста на споделяния жизнен свят. Комуникативните канали преминават през мрежи на взаимодействие с различна плътност – от плътните мрежи на семейството и приятелските кръгове, през по-слабите мрежи на съседство, работа и колеги, до абстрактните публики от зрители, читатели и интернет потребители.

Благодарение на различните граждански асоциации и организации теми и проблеми биват филтрирани и синтезирани така, че комуникативните потоци се обединяват образувайки тематични снопове и в крайна сметка водят до генериране на обществено мнение.

Това, което превръща сноповете от тематични мнения в обществено мнение, е дискурсивният начин на тяхното формиране, както и нивото на подкрепа от страна на гражданите. За Хабермас общественото мнение не е просто сбор от анонимни индивидуални преценки, а резултат от рефлексивни публични дебати. Качеството на това мнение не се определя единствено от количеството на участващите страни, а от правилата и процедурите на комуникацията, от провеждането на изчерпателни рационални дискусии. Съгласно изискванията на процедурния модел легитимността на резултатите от обществените дебати се определя от спазването на правилата и процедурите на делиберативния процес.

Публичното мнение има значителен политически потенциал, който може да бъде използван, за да се влияе на гражданите при гласуване, върху решенията на парламента и върху действията на административната система. Но този потенциал може да се превърне в реална политическа власт, единствено ако се свърже с институционализираните форми на взимане на решение (Habermas 1996: 371). Това отправя към двойния модел на демократична политика, при който вземащите решения институции са пропускливи спрямо енергиите на гражданското общество. Хабермас твърди, че влиянието на публичността може да се трансформира в комуникативна власт, единствено ако „мине през филтъра“ на институционализираните демократични процедури и влезе в дебатите на парламентарните тела. Едва на едно второ ниво през легитимното законотворчество публичността може да има програмираща роля върху дейността на административната власт. Народният суверенитет не може да стане осезаем единствено чрез влиянието на неформалните публични форуми. За да се създаде политическа власт е необходимо общественото мнение да има пряк ефект върху дейността на парламентите, където да получи официален израз под формата на приети закони и политики. По този начин Хабермас описва публичността като ключов елемент в демократичния процес на циркулация на властта между частни сфери (жизнен свят), гражданско общество, политическа и административна система.

Какво гарантира съществуването на автономна публична сфера? На първо място това са основните права, гарантирани от конституцията. Те защитават интегритета на частната сфера, както и правата на гражданите да създават и участват в доброволни асоциации, да изразяват свободно мнението си, да се информират от независими източници, да участват в политическия живот и др. Политическата система е свързана с публичната сфера и гражданското общество чрез дейността на политическите партии, чрез натиска на неправителствените организации и чрез изборите. Но конституционните гаранции сами по себе си не са достатъчни, за да се запази съществуването на автономната публичност и жизненото гражданско общество. Второ, комуникативните структури на публичната сфера се нуждаят от активно гражданско общество, за да се възпроизвеждат. Тук Хабермас

говори за „самоотнасящата“ се структура на публичността, която възпроизвежда „себе си из себе си“ (ibid. 365-370). Идеята е, че социалните актьори имат двойна ориентация в своите политически ангажименти: със своите програми и искания те се прицелват в политическата система, но в същото време са рефлексивно загрижени за съживяването и разширяването на гражданското общество и публичната сфера. Чрез този самоотнасящ се начин на възпроизводство и чрез двойната насоченост на действията се разкрива пространство за разширяване на съществуващите права и за преформулиране на програмата на радикалната демокрация. Трето, силно гражданско общество може да се развие единствено в контекста на либерална политическа култура.

Настоящата студия предлага опит за изясняване на отношенията между понятията „публична сфера“ и „делиберативна демокрация“ така, както са представени в политическата теория на Юрген Хабермас. Целта е да се обясни ролята на политически функциониращата публична сфера при дефинирането и обосноваването на процедурния модел на делиберативната политика.

При разглеждането на *Структурни изменения на публичността* се акцентира върху ранния интерес на към демократичните институции и практики, който е предизвикан от неудовлетворението от либералния модел публичност, доминиращ в следвоенния период. В това произведение Хабермас е заинтересован от историческите форми на публичната сфера и нейните институции, доколкото тя може да се разглежда като начало или исторически прецедент на идеала за демократична политика. Буржоазната публична сфера е представена като притежаваща нормативен потенциал, който може да бъде използван за критика на съвременните демократични схващания и практики. Този потенциал е свързан основно с идеята за процес на дискурсивно оформяне на воля и мнение, ръководен от принципите на публичността. Публичната употреба на разума генерира обществено мнение, което обединява волята на гражданите относно публичния интерес и балансира влиянието на институциите.

Друг важен момент от тази част на текста е опитът да се покаже, че *Структурни изменения на публичността* съдържа идеи и проблеми, които мотивират по-късните изследвания на Хабермас. Идеята за публична употреба на разума и вярата във възможността за рационална организация на обществото е нишка, която остава трайна в различните изследователски проекти на Хабермас: от социалната теория, през теория на комуникативното действие и дискурсивната етика, до теорията на демокрацията и правото. Същевременно критичната диагноза на западните общества улавя много рано негативните социални тенденции, довели до укрепването и налагането на агрегативния модел демокрация, срещу който се противопоставят делиберативните теоретици от 90-те години насам.

Във *Фактичност и валидност* Хабермас конструира своя процедурен модел на делиберативна политика като трети път между други две нормативни концепции – тази на класическия либерализъм и на гражданския републиканизъм. Той разглежда двете традиции от критична перспектива, като сравнителният анализ преминава през редица

ключови понятия: схващане за типа на правото и това как се определя статусът на индивидите като граждани; представи за общество, държава и отношенията между тях; типове политически дискурси; ролята и начините на функциониране на демократичната политика в съвременните общества.

Обръщането към тези две традиции не е случайно, доколкото всяка от тях удържа в центъра си една основна идея: либералната идея за **човешки права** и идеята за **народен суверенитет** на гражданския републиканизъм. Тези две идеи са единствените основи за **легитимиране** на модерното позитивно право, с които разполагаме в съвременните общества, в които религиозните и метафизични извори на легитимност са загубили своята сила. Елементите от либерализма и републиканизма, които Хабермас приема, са интегрирани в схемата от основни права и в идеалната делиберативна процедура за вземане на решения. Процедурният модел на Хабермас не задава конкретни норми или принципи, а единствено процедури за водене на дебати, в които гражданите от „плът и кръв“ сами могат да изберат законите, на които ще се подчиняват. Следването на процедурите би трябвало да гарантира легитимността на демократичните решения.

Като обобщение може да се каже, че публичната сфера е необходима на Хабермас, за да разреши проблема с **легитимността** на правните норми, като я свързва с дискурсивния характер на комуникациите във формалната и неформална публична сфера. Правните норми, които функционират като механизъм за социална координация и интеграция, са резултат от демократичните делиберативни процедури. Нормите биват оправдани или легитимирани единствено в хода на публичните дебати между всички потенциално засегнати или техните представители. Те не се основават на свещено право, естествени права или на етическото себеразбиране на дадена историческа общност. В този смисъл публичността е необходим функционален елемент от делиберативната политика. Свързвайки модерното позитивно право с легитимиращата сила на делиберативните процедури, Хабермас защитава основната теза на *Фактичност и валидност*, а именно, че в условията на една напълно секуларизирана политика правовата държава е неизбежно свързана и не може да съществува без радикална делиберативна демокрация.

От друга страна публичността се използва като аргумент за обосноваването на **емпиричната приемливост** на нормативния модел за делиберативна демокрация. Благодарение на понятията публична сфера и гражданско общество Хабермас „превежда“ своят нормативен модел на езика на социологията. Тези понятия са представени като елемент от нормативната теория, но доколкото са социологически верифицируема част от съвременните общества те предлагат „вход“ на теорията към реалната политика. С този ход Хабермас цели да изясни социалните предпоставки (но и трудности), необходими за реализирането на делиберативната политика. Използвайки редица конкретни примери от политическия живот на демократичните общества, той илюстрира наличието и ефективността на „процедурния разум“ в съществуващите институции и практики. Въпреки скептицизма на редица социологически изследвания на демокрацията, Хабермас защитава възможността на своя процедурен модел, защитава възможността за рационално и справедливо организирано общество.

Без наличие на политическа публична сфера делиберативната демокрация, очертана от Хабермас, не би могла да функционира съобразно своите собствени критерии. Политическите публични сфери, базирани в мрежите на гражданското общество и парламентарния комплекс, функционират като трансмисия между частната сфера на индивидите и публичната власт. Единствено чрез посредничеството на политическите публичности, с присъщите им специфични форми на комуникация и процедури, е възможно тези, които са адресати на законите да могат да считат себе си и за автори на тези закони, макар и по един индиректен начин. Само чрез наличието на политическа публична сфера Хабермас може да обясни как официалните тела за вземане и прилагане на решения се свързват с гражданското общество и в крайна сметка с интересите и всекидневния жизнен опит на частните индивиди.

Цитирана литература:

- Борадори, Дж. 2004. *Философия по време на терор*. София: Критика и хуманизъм.
- Кант, И. 2001. „Отговор на въпроса ‘Що е Просвещение?’“
<http://www.litclub.com/archiv/broi33/kant.htm>
- Йотов, Ст. 2006. *Хабермас и претенциите на автономията*. София: АГАТА-А.
- Хабермас, Ю. 1993. „Понятието за жизнен свят и херменевтичният идеализъм на разбиращата социология“. В: И. Стефанов, Д. Гинев (съст.) *Идеи в културологията*. Т. 2. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Хабермас, Ю. 1995. *Структурни изменения на публичността*. София: ЦИД.
- Хабермас, Ю. 1999. *Морал, право и демокрация*. София: ДНЧО.
- Хабермас, Ю. 1999а. „Три нормативни модела на демокрацията“. В: Ю. Хабермас, *Философия на езика и социална теория*. София: ЛИК.
- Bohman, J., W. Rehg. 2011. “Jürgen Habermas”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (Winter 2011 Edition). Edward N. Zalta (ed.) <http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/habermas/> .
- Calhoun, C. (ed.) 1992. *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge: MIT Press.
- Cohen, J. 1997. “Deliberation and Democratic Legitimacy“. In: J. Bohman, W. Rehg (eds.) *Deliberative democracy : essays on reason and politics*. MIT Press.
- Cunningham, F. 2002. *Theories of Democracy*. London and New York: Routledge.
- Dryzek, J. 2000. *Deliberative Democracy and Beyond*. Oxford: Oxford University Press.
- Finlayson, J. G. 2005. *Habermas: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Habermas, J. 1996. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MIT Press.
- Kymlicka, W. 2002. “Citizenship Theory“. In: *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Thomassen, L. 2010. *Habermas: a guide for Perplexed*. Continuum.